

Dârüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre

Nurdan Şafak*

Özet

Balkan Savaşları ve akabindeki I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı coğrafyasında yetim çocuk sayısı ciddi biçimde artmıştır. Sahipsiz kalan çocuklar için 1914 yılından itibaren dârüleytamlar açılmıştır. Bu makalede öncelikle dârüleytamların nasıl açıldığı, amaçları ve kuruluş hikâyesi daha sonra ise doğrudan bu müesseselerde kalan çocukların kurumdaki hayat hikâyelerine yer verilmektedir. Mevcut literatürden farklı olarak kurumsal bir tarihe odaklanılmamakta, dârüleytam çocuklarının kurumdaki hikâyelerine yer verilerek bu çocuklar görünür kılınmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yetim çocuk, Dârüleytam talimatnâmesi, Osmanlı çocuk tarihi, Enver Ziya Karal.

To be a Child in The Early Twentieth Century Ottoman Orphanages: Ten Children, Ten Portraits

Abstract

In the years of the Balkan Wars and the subsequent World War I, the number of the orphans in the Ottoman lands dramatically increased. For these unattended children Daruleytam's (orphanages) had been opened beginning from 1914. This article primarily deals with how and why these orphanages were opened, and then recounts the stories of the children who were residing in them. Unlike the existing literature that focuses on the institutional history, these children were made visible through telling their short stories.

Keywords: Dârüleytam/Orphans' home, Orphans, Bylaws of Dârüleytam's, Ottoman childhood history, Enver Ziya Karal.

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, nurdansafak@hotmail.com.
Eleştiri ve katkıları için değerli arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Filiz Dıgıroğlu, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Göleç, Elif Erden ve Arş. Gör. Feyzi Çimen'e teşekkürlerimi sunarım.

“Bugün beş evlat sahibi olan bir peder şimdi silah altında bulunmaktadır. Merkûm bizim esnaftandır. Yani kayıkçılıktan [kayıkçı] başka bir şey değildir. Kendisi şimdiye kadar maalesef şehîd olmadı ki; bu zavallı çocuklar memleketimize hediyeniz olan müessesâta alınları açık olarak hakk-ı duhûlleri olabilsin. Çocukların bazıları ashâb-ı sıhhatin himâyelerine tevdi edilmiş ve bir danesi dahi bizim hissemize düşmüştür. Teksîr-i nüfûsa çalışıldığı bir zamanda yetişmiş olan vücûtların heder olmayıp memlekete hayırlı bir evlâd olmaları için pederinin şehîd olmasını beklemeden dârüleytamlardan birisine kayıt olunmasını niyâz ederim”¹

Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reislerinden Kaptan Hakkı Bey,
23 Nisan 1332/ 6 Mayıs 1916 Dersaadet

Geçmişten günümüze Osmanlı İmparatorluğu’nu anlatan tarih yazımı büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Siyasî ve askerî tarihe olan ilginin azalmasıyla sosyal tarih önem kazanmış; fakirler, kadınlar, köylüler, işçiler gibi sıradan insanlar da yeni tarih yazımında kendilerine yer bulmuşlardır.² Aynı zamanda konular da çeşitlenmiştir. Bu çeşitliliğe rağmen Osmanlı çocukları ve çocukluk hayatına ilişkin metinler hâlâ sınırlı sayıdadır. Hele ki Osmanlı çocuklarının sadece şehzadelerden oluşmadığı düşünüldüğünde sıradan bir çocuğun hayatına ilişkin izler, bilgiler bulmak daha da çetindir. Bu kapsamda ele alınması gereken ve makalemize konu olan yetim çocukların okuduğu dârüleytamlar hakkında ise daha da sınırlı bir literatür mevcuttur.³

Konuyla ilgili yayınlanmış çalışmaların başında Safiye Kırbaç’ın, “Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Gönderilen Dârüleytam Öğrencileri”, isimli kitap bölümü gelmektedir.⁴ Yazar, ayrıntılı bir şekilde

1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA kullanılacaktır), Maarif Nezareti Dârüleytam Dosyaları (MF. EYT) 2/84, 23 Nisan 1332/ 6 Mayıs 1916.

2 Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, yay. haz. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996; İnan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991; işçi tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Donald Quataert-Eric Jan Zürcher, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998; ed. Georges Duby-Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru*, çev. Ahmet Fethi, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.

3 Konuyla ilgili yayınlanmamış çalışmalar için bkz. Yasemin Okur, *Dârüleytamlar*, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996; Hakan Aytekin, *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

4 *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kırmızı-Beyaz Yayınları, İstanbul 2003, s. 87-104.

dârüleytam çocuklarının, bilhassa Almanya'ya gönderilenlerin, serüvenlerine yer vermiştir. Konu etraflıca söz konusu çalışmada ele alınmıştır. Bir diğer çalışma ise Salih Özkan'a ait, "Türkiye'de Dârüleytâmların Gelişimi ve Niğde Dârüleytamı", isimli makaledir.⁵ Makalede, Niğde Dârüleytamı incelenmiştir. Yayınlanmış çalışmaların yanı sıra konuyla ilgili iki yüksek lisans tezi yapılmıştır.⁶ Özellikle Hakan Aytekin'e ait tezde dârüleytamlarla ilgili ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Zikredilen tez, korunmaya muhtaç çocukların eğitimlerine mahsustur. Mevcut çalışmalarda dârüleytam çocuklarının kişisel hikâyeleri eksik kalmıştır.

Bu çalışmada dârüleytamların kuruluşu, amaçları ve işlevleri gibi genel bilgilere yer verilecek akabinde ise dârüleytamlara kabul edilen çocuklar arasından sondaj yöntemiyle seçilen on çocuğun hayat hikâyeleri kısaca anlatılacaktır. Akabinde bu kurumlardan yetişen ünlü tarihçi Enver Ziya Karal'ın hayatına dârüleytam bağlamında yer verilecektir. Makalede dârüleytamların yeri ve numu bu kurumlara dahil olmuş çocukların kuruma dahil olduklarındaki hayat şartları ve haklarında bilgi bulunanların hayat öyküleri etrafında tartışılacaktır. Mevcut literatürden farklı olarak kurumsal bir tarihe odaklanılmamakta dârüleytam çocuklarının portrelerine yer verilerek bu çocuklar görünür kılınmaya çalışılmaktadır. Bu makalenin konuyla ilgili ileride yapılacak çalışmalara ışık tutması hedeflenmektedir.

I. Dârüleytamların Kuruluşu

"Yetimler yurdu", "yetimhane" anlamına gelen dârüleytamlar, Balkan Savaşları sonrası şehitlerin yetim kalan çocukları için açılmış kurumlardır. Dârüleytam, Osmanlı İmparatorluğu'nda yetimlere mahsus bir çok kurumun genel adı olarak kullanılmıştır. Esasen Dârüleytam 13 Kasım 1914'te Maarif Nazırı Şükrü Bey'in teklifi ve Enver Paşa'nın katkısıyla kurulan İttihad ve Terakki döneminden Milli Mücadele dönemine kadar varlığını sürdüren kurumlara verilen bir isimdir.⁷ Bu metinde ise 1914'te kurulan müessese kastedilmektedir.

Bu müessesenin kuruluş hikâyesi belirsizliklerle doludur ve meselenin izahı bu belirsizlikten ötürü kolay değildir. Aslında kuruluş hikâyesi 1899 yılına kadar gider. 5 Temmuz 1899 tarihinde Maarif Nezareti tarafından bir dârüleytam talimatnâmesi hazırlanmış ise de dârüleytamların açılması 1914'leri bulmuştur.

Dârüleytam Talimatnâmesi'nin hazırlanmasını takiben 15 Ağustos 1899 tari-

5 Salih Özkan, "Türkiye'de Dârüleytâmların Gelişimi ve Niğde Dârüleytamı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Selçuk Üniversitesi), 19, Bahar 2006, s. 211-229.

6 Bkz. dipnot 3.

7 Hidayet Y. Nuhoğlu, "Dârüleytam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 8, İstanbul 1993, s. 521.

hinde Maarif ve Hâriciye nâzırları tarafından konuyla ilgili bir rapor hazırlandı.⁸ Buna göre, dârüleytam Üsküdar civarında kurulacaktı. Geniş bir araziye ihtiyaç vardı. Acıbadem’de, Ahmed Eyyüb Paşa’nın vârislerine ait yer, münasip görüldü. Tahminen 125 dönüm bağ ve tarladan oluşan bu yerin pazarlık edilerek 2500 Osmanlı lirası bedelle istimlâki kararlaştırıldı. Bu dârüleytam erkek öğrencilere hizmet verecekti. Altı-on yaş arası erkek çocuklardan akrabasız ve kimsesiz olanlar taşradan buraya getirilecekti. Getirilecek çocukların sayısı 500’le sınırlandırıldı. Bir bütçe oluşturuldu. İnşaat masrafı olarak 90 bin ve eğitim-öğretim masrafları için yıllık 50 bin lira civarında para lazımdı. Halbuki Maarif Nezareti bütçesinin açığı, maaşların ve masrafın fazlalığı sebebiyle gerekli meblağın Nezaret tarafından karşılanması zor görünüyordu. Buna rağmen inşaat için hazineden her hafta verilmesi kararlaştırılmış olan 250 liranın 750 liraya çıkarılmasına ve söz konusu yerin hemen satın alınmasına karar verildi.⁹ Nitekim 1319/1901 tarihli *Maarif Salnamesi*’nde dârüleytamın yakında tedrisata geçeceği ifâde edilmektedir.¹⁰

Bütün bu gayretlere karşın, Acıbadem’deki dârüleytam ön görülen tarihte açılmamıştır. Bu durum Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu durumla ilişkilendirilebilir. Başkentte büyük bir dârüleytam projesinin mâlî boyutları ortaya çıktıkça, Sultan II. Abdülhamid’in daha küçük ölçekli benzer bir kurum olan Dârülhayr-ı âli’ye¹¹ yöneldiği öne sürülür.¹² Lakin bu kurumun 1909’da kapanmasıyla yerine başka bir kurumun ikamesi zorunlu hâle gelmiştir. Uzun süredir açılması planlanan ancak mâlî sıkıntılardan dolayı hayata geçirilemeyen dârüleytamlar böylelikle açılacaktır.

İlk dârüleytam İstanbul’da Said Halim Paşa’ya ait Bebek Yalısı’nın kuruma verilmesiyle hizmete girdi. I. Dünya Savaşı esnasında İstanbul’da ikisi kızlara ait olmak üzere dokuz dârüleytam bulunuyordu. Daha sonra bu sayının İstanbul ve Anadolu’da toplam 80 rakamına ulaştığı ifade edilmektedir.¹³

1914’te Bebek dârüleytamıyla eş zamanlı olarak Kadıköy ve Galata semt-

8 “Saltanat-ı seniyyelerinde saha ârâ-yı vücüt olan müessesât-ı nâfia-yı cedîdeye ilâveten te’sîs-i muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hilâfet-penâhîden olan dârüleytamın sünûf-ı teb’â-i şâhâne eytâmına mahsûs olmak ve bazı vilâyât-ı şâhânededen de eytâm celb ile ta’lîm ve terbiye olunmak üzere Üsküdar civârında bulunacak münâsib ve kâfi bir mahalde inşâsı”. BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), 193/44, 7 Rebiü’l-ahir 1317/15 Ağustos 1899.

9 BOA, Y. MTV, 193/44, 7 Rebiü’l-ahir 1317/15 Ağustos 1899.

10 *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1319*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1319, s. 14.

11 Dârülhayr-ı âli; öncelikle işsiz güçsüz gençlerle, korunmaya muhtaç çocuklar için sanayi mekteplerine hazırlık niteliğinde bir yetimhane olarak düşünülmüştü. 1903’te açıldı. Eğitim süresi bir yıl hazırlık olmak üzere yedi yıl olarak tasarlanmıştı. Okula kabul edilecek çocukların yaşlarının beş ile yedi arasında olması öngörülmüştü. Bkz. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*, İstanbul 2002, s. 247.

12 Özbek, *a.g.e.*, s. 246.

13 Hakan Aytekin, *a.g.t.*, s. 56.

lerinde bu müesseseler hizmete girdi. Böylelikle başlangıçta tek bir bina olarak düşünülen yerin üç ayrı yerde açılması sağlandı. Binaların çocukların alacağı eğitime göre tanzim edilmesi gerekiyordu. Bu durum, bina bulunmasını daha da zorlaştırıyordu. Mesela kız ve erkek çocuklara dokumacılık, demircilik, marangozluk, nakkaşlık, telgrafçılık gibi muhtelif işlerin öğretilmesi için binalara atölyeler yapılması lazımdı.¹⁴ Bina sıkıntısı itilaf devletlerine ait binaların kuruma tahsisiyle büyük ölçüde aşıldı. Dârüleytamlar, I. Dünya Savaşı yıllarında kurulduğundan, İstanbul'da bulunan itilaf devletlerine ait binalar, muhtemelen savaş hukukunun bir parçası olarak dârüleytam olarak tahsis edilmişti. Bu binalar arasında Notre Dame de Sion, Yedikule'deki İtalyan Mektebi, Galata'daki Rus Manastırı ve İngilizlere ait çeşitli mektep binaları sayılabilir.¹⁵

Dârüleytamların Mahiyeti ve Programı

Dârüleytamların müfredatları esasen bu makalenin doğrudan konusu olmadığından burada kısaca değinilecektir. Dârüleytam Talimatnâmesi yirmi dört maddeden oluşmaktadır.¹⁶ Sonunda da bu kurumların ders ve sanat programları yer almaktadır. Talimatnâmenin birinci maddesine göre; dârüleytamlar, Maarif Nezareti bünyesinde sahipsiz kız-erkek yetimleri terbiye edip eğitmek amacıyla kurulmuştur. Talimatnâme bu kurumlara hangi çocukların alınacağı yönünde yol göstermektedir. Buna göre öncelikli olarak şehit ve asker çocukları alınacaktı. Çocukların mesleğe yönlendirilip hayata atıldıklarında çalışmaları beklendiğinden sıhhatli olmalıydılar. Zaten malûllük derecesinde hastalığı olanlar Dârüleytam'ın çocuk kısmına yönlendiriliyordu.¹⁷

Dârüleytam yatılı ve parasız olacak, kız ve erkek şubesi bulunacaktı. Tahsil süresi ise yedi yıldır. Her şubeye kırk çocuk alınacak ve her şubenin öğrenci miktarı yedi sene sonrasında iki yüz seksene ulaşacaktı. Kurum, hem genel bilgiler verecek hem de sanayi tahsiline yönlendirip, sanayi mekteplerine başlangıç/hazırlık mahiyeti taşıyacaktı.¹⁸ Dârüleytamlar; ana sınıfı, ibtidaî ve sanayi sınıfları olmak üzere üç kısımdan oluşmaktaydı. Ana sınıfları da kendi içinde iki kısma ayrılıyordu. Birinci şubeye 4 yaşından küçük olanlar, ikinci şubeye 4-6 yaşındakiler, ibtidaî sınıflarına 7-12 yaşlarındakiler, sanayi sınıflarına ise 13-17 yaş aralığındakiler kabul ediliyordu.¹⁹ Dersler diğer mektep dersleriyle paralel

14 BOA, İrade Meclis-i Mahsûs (İ. MMS), 10/1333 Ramazan 6/ 18 Temmuz 1915.

15 Yabancılarla ait binaların dârüleytama tahsisi hakkında bkz. BOA, Maarif Nezareti Mektubu (MF. MKT), 1203/30, 14 Muharrem 1333/2 Aralık 1914.

16 "Dârüleytam'ın Ta'limat-ı Esasiyesi", *Düstur*, I. Tertib, 7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1941.

17 BOA, Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye Vilâyât Müdiriyeti (DH. UMVM), 119/13, 22 Cemaziye'l-evvel 1337/ 25 Mart 1919.

18 *Düstur*, aynı yer.

19 Hakan Aytekin, *a.g.t.*, s. 53.

olup burada meslek edindirmeye yönelik dersler ağırlıktaydı.²⁰

Dârüleytamda Hayat

Dârüleytamda çocukların bir gününün nasıl geçtiğine dair elimizde net veriler mevcut olmamakla birlikte bu kurumun yatılı olduğu düşünüldüğünde günün sabah namazıyla başladığını ve yatsı namazıyla sona erdiğini tahmin etmek güç olmasa gerek. Zira benzer bir kurum olan ıslahhanelerde gün sabah namazıyla başlardı.²¹ Akabinde kahvaltı edilir, kahvaltıyı dersler takip ederdi. Öğrenciler cinsiyetlerine ve yaşlarına göre müfredatı takip ederdi. Kız çocuklar dikiş, nakış, örgü, ev idaresi, açıcılık, çamaşırcılık gibi dersler görürken erkekler marangozluk, ciltçilik, hakkaklık, oyuncakçılık gibi daha teknik derslere yoğunlaşırlardı. Arada nefes almak için beden eğitimi, müzik, piyano dersleri de ihmal edilmezdi. Tabii aynı zamanda Kuran-ı Kerim başta olmak üzere okuma-yazma, hesap, coğrafya ve tarih hem kızlara hem erkeklere öğretilirdi.²² Dersler bitince vaktin bir bölümü, muhtemelen çocukların yaşlarına göre, oyunla şenlendirilirdi. İkindiden sonra akşam yemeğine oturulur, yatsı namazını müteakip yatakhanelerde uyunurdu.²³

Tatil günü resmi tatil olan cuma idi.²⁴ Çocukların her cuma dışarı çıkma hakları vardı. Arşiv belgelerinden dolayı bilgileri değerlendirerek dârüleytam çocuklarının sosyal hayatlarına ilişkin ip uçları bulunabilmektedir. Mesela Bebek Dârüleytamı Müdüriyeti'nden Dersaadet Tramvay Şirketi'ne gönderilen 8 Haziran 1919 tarihli bir yazı, çocukların tatil günü (Cuma) neler yaptığına dair önemli detaylar taşımaktadır. Yazıda, peder ve valide şefkatinden mahrum Bebek

20 Takip edilen müfredat şu şekildeydi: Mesela kız şubesinin beşinci senesinde Kuran-ı Kerim ve tecevid, ilmihal, ahlâk, Osmanlı lisanı kavaidi, usûl-ı tahrîr gösterilecektir. Hesap, hendeseye giriş, ilm-i eşya, Osmanlı tarihi dördüncü seneden bir derece daha fazla okutturulacak, Osmanlı coğrafyası ise biraz daha ayrıntılı verilecektir. Muhtasaran defter tutmak usulü, hüsn-i hat, resim, ev idaresi ve piyano dersleri yer alacaktır. Görüldüğü üzere müfredat temel dini bilgilerden, yazma usullerine ve piyano derslerine kadar muhtelif kategorileri kapsıyordu. *Dârüleytam Talimatnâmesi*, s. 270.

21 O dönemde namaz eğitiminin veya daha doğru ifadeyle hayatın bir parçası olduğundan gün namazla başlardı. Bkz. "Otuz üçüncü madde: Islahhânedede her sabah çan çalındığı anda çocukların kâffesi uykudan kalkarak ve yataklarını düzleterek İslam çocukları derhal abdest alıp sabah namazını kılacak ve Hristiyan çocukları dahi ayin ve mezhepleri üzere ibadet edecekler" ve uykudan uyandırıldığı halde kalkmayan ve ibadette gevşek davranıp söz dinlemeyen çocukları ise bir defa yaparlarsa afv ancak tekrar ederlerse riyazet cezası bekliyordu. Bkz. *Düstur*, I. Tertib, II, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289, s. 288-289.

22 " *Düstur*, I. Tertib, s.288 vd.

23 Nurdan Şafak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve Islahhaneler (1863-1903)", *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak içinde dördüncü bölüm*, ed. Haşim Şahin-Nurdan Şafak, Dem Yayınları, İstanbul 2012, s. 148.

24 1935'e kadar resmi tatil Cuma idi. 1935'te tatil günü Pazar'a alındı.

Dârüleytamı talebelerinin tramvay bileti ücretinin pek yüksek olması sebebiyle bir yere gidemeyerek içinde yaşadıkları İstanbul'dan istifade edemedikleri söylenmekte, bu nedenle biletlerin onlara ikişer kuruştan verilmesi istenmektedir. Muhtemelen tek başına gezebilecek yaşta olan çocuklar tatil günlerini İstanbul'u gezerek veya akraba ziyaretleriyle vakitlerini değerlendiriyorlardı.²⁵

Çocukların dârüleytamda yemelerine içmelerine ve sağlıklı/yeterli beslenmelerine azami özen gösterilirdi. Nitekim bu amaçla her çocuğun bir sağlık kartesi mevcuttu. Geçirdiği hastalıklar, aşıları buraya özenle kaydedilirdi. I. Dünya Savaşı yıllarında açılan bu kurumlarda savaş şartlarına, yoksulluğa ve sıkıntılara rağmen çocukların yeterli beslenmeleri için en iyi şartlar oluşturulmaya çalışılıyordu. Büyükdere şubesine yazılan bir yazıda çocuklara meyve olarak haftada iki gün üzüm veya elma verilmesi kararlaştırılmıştı.²⁶ Bu durum dönemin savaş şartları ve savaşa bağlı artan yoksulluk düşünüldüğünde zengin bir menüydü denebilir.

Kapanışa Giden Süreç

1914'te kurulan dârüleytamlar binlerce çocuğa barınak oldu. I. Dünya Savaşı yıllarında, artan şehit sayısına paralel olarak bu kurumlara yoğun talep geliyor ancak müracaatların pek çoğuna cevap verilemiyordu. 7 Kasım 1915 tarihli bir arşiv belgesinde; "Bu sene sultanî mektepleri ile dârüleytama meccanen kayd olunmak üzere müracaat eden şühedâ ve muhâcirîn evlâdı ile bîkes ve fukarâ etfâlin adedi sekiz bini tecâvüz ettiği halde bunlardan ancak iki bin beş yüzü kabul edilerek diğerleri red olunmasına" denmektedir.²⁷ Yoğun talebi karşılamakta zorlanan dârüleytamlara yerleştirilen çocuk sayısının bu tarihte 16 bine ulaştığı öne sürülmektedir.²⁸

Kurulduğundan itibaren hem savaş şartlarıyla hem de parasızlıkla mücadele eden bu kurum, I. Dünya Savaşı'nın uzamasıyla maddî zorluklarla baş edecek enerjisini tüketmişti. Savaş koşulları hem dârüleytamlara olan talebi hem de maddî ihtiyaçları arttırmaktaydı. İşte bu sebeplerle, dârüleytamların yaşadığı maddî problemleri hafifletmeyi amaçlayan 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla, bu kuruma ek gelirler tahsis edildi. Devlet, özel idare ve belediye bütçelerinden yapılacak yardımdan başka, bir defaya mahsus olmak üzere 150 bin lira nakit ve ayrıca 500 dönüm arazi tahsis etti. Bundan bir gün sonra çıkarılan ek bir kararla da posta, telgraf, tütün ve içki vergilerinden gelir ayrıldı. Ne var ki, savaş hukukuyla yabancılardan devralınan yetimhanelerin sayısı 100'ü geçtiği halde bunlardan an-

25 BOA, MF. EYT, 12/109, 9 Ramazan 1337/8 Haziran 1919.

26 BOA, MF. EYT, 4/10, 5 Teşrin-i evvel 1332/18 Ekim 1916.

27 BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 199/101, 29 Zilhicce 1333/ 7 Kasım 1915.

28 Nuhoglu, "Dârüleytam", s. 521.

cak 65'i tahsis edilen gelirler sayesinde ayakta kalabilmiş, Muhacirin İdaresi'nin gözetimindeki yetimler, imkânsızlıklar sebebiyle dârüleytamlara alınamamıştı. Hatta Sivas başta olmak üzere, birçok yerdekiler de kapatılmış olduğundan bu müesseselerde barınan çocukların toplam sayısı 1918'de 11.600'e düşmüştür.²⁹

I. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu yenilen ta-raftaydı ve kayıpları çoktu. 1918'de İstanbul işgâl edilince, savaşın galibi olan İti-laf devletlerine ait, daha önce dârüleytam olarak kullanılan Fransız, İngiliz, İtal-yan ve Rus binalarının boşaltılması emri verildi. Ardından, Sultan VI. Mehmed Vahdeddin'in himmetiyle şehirdeki Validebağı Köşkü, Çağlayan ve Balmumcu Kasırları, Ortaköy Sarayı, Beykoz Kasrı gibi önemli yapılar dârüleytama tahsis edilmiş ancak yine de yer sıkıntısı bitmemişti.³⁰ Kısa süre sonra, önce taşradan başlanmak üzere dârüleytamların tasfiyesine gidildi ve taşradaki çocukların bir kısmı İstanbul'a nakledildi. Arşiv belgelerine göre İstanbul'daki dârüleytamların 1922'ye kadar faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir.³¹ Akabinde dârüleytamlar tarihe karışmış ve çocukların bir bölümü yetim çocukların himaye edildiği Dâr-üşşafaka'ya verilmiştir.

Diğer Sosyal Kurumlar ve Dârüleytam

Osmanlı İmparatorluğu bilindiği üzere Tanzimatla beraber yeni bir döneme gir-mişti. İmparatorluk bünyesinde yer almayan müesseseler ağırlıklı olarak 1870'den sonra batıdaki kurumların benzerlerini ihdas etme yoluna gitmişti. İslahhaneler 1863'te Sultan II. Abdülhamid dönemine tekabül eden yıllarda ise Dârülaceze (1896), Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi (1899), Dârülhayr-ı âli (1902) açılmıştı.

Dârüleytamlar, kimsesiz çocuklar için açılan benzer kurumlardan ıslahhane-lerle (1863) benzerlik gösterir fakat diğer benzer kurumlardan ayrı bir yerde dur-maktadır. Zira bu kuruma gelen çocuklar sadece barınma hizmeti almıyor aynı zamanda meslek o zamanki tabirle sanat eğitime yönlendirilerek bu alanda bilgi ve beceri edinmeleri sağlanıyordu. Mesela dârülacezeyle bu yönden tamamen ayrılır. Aynı zamanda dârülacezede her yaşta insan varken dârüleytamlar çocuk-lara hasredilmiştir. Zaten mevcut talimatnâme programına bakıldığında kız ve erkek çocukların yaşlarına ve kabiliyetlerine göre yoğun bir meslek edindirme faaliyeti içinde olduğu görülür.

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda ihdas edilen dârüş-şafaka, dârülaceze, sanayi mektepleri ve daha geç dönemde hayat bulan dârüley-tam gibi çocuklar için oluşturulan sosyal kurumlar arasında ciddi ilişkiler ve ge-çişler olduğu görülmektedir. Çeşitli sebeplerle kimsesiz veya yetim çocuk bazen

29 Aynı yer.

30 Aytekin, *a.g.t.*, s. 61.

31 BOA, MF. EYT, 20/26, 26 Zilhicce 1340/17 Ağustos 1922.

hayatının bir kısmını dârüşşafakada bir kısmını dârüleytamda geçirebiliyordu. Bu kurumlar arasında yazışmalar yapılarak çocuklar farklı kurumlar arasında geçiş yapabiliirdi. Mesela dârüleytama gönderilen ve kayıt edilmek istenen bir çocuk bazen durumuna bakılarak veya kurumdaki yer darlığından benzer kurumlar olan dârüşşafaka veya dârülacezeye gönderilebiliyordu. Tabii dârülacezenin konumu diğer kurumlardan biraz daha farklıydı oraya genellikle sakatlık, özür gibi ciddi noksanları olan çocuklar alınırken dârüleytama kabul edilecek çocuğun sağlıklı olması şarttı. Eğer çocuğun babası hayatta değilse sadece yetim çocukların kabul edildiği dârüşşafakaya da dârüleytamdan çocuk gönderilebiliyordu. İmparatorluğun son senelerinde Balkanlar'dan gelen kitlesel göç nedeniyle bütün bu sosyal kurumların da ihtiyaca cevap veremediği ve pek çok çocuğun yer darlığından ötürü kurumlara kabul edilemediği görülmektedir.

Dolayısıyla dârüleytamın devletin modernleşme ve okullaşma kurumsallaşma tecrübesinin bir uzantısı olduğu için gayet planlı ve programlı ilerlediği anlaşılmaktadır. Bu kurumlar sayesinde hem çocukların temel okul eğitiminden geçmesi sağlanmış hem de barınma sorunları çözümlenerek kimsesiz çocukların yitip gitmesi önlenmiştir. Bu açıdan bu kurumları bir sosyal projenin bir parçası olarak okumak mümkündür. Bu kurumlar sayesinde yetim çocuklar temel eğitime dahil edilmiş hem de bir sosyal güvenlik şemsiyesi altına girmiştir.

II. Dârüleytamda Çocuk Olmak

Dârüleytamlar hakkında elimizdeki en geniş bilgi kaynağı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan Maarif Nezareti'ne bağlı Dârüleytam Müdüriyeti'ne ait dosyalardır. Bu dosyalarda yer alan "tahkikat varakaları" öğrenciler hakkında şahsî bilgiler sunmaktadır. Tahkikat varakası" sekiz sütun ve on satırdan oluşmaktadır. Varakada öncelikle çocuğun adı, baba adı, doğum yeri ve yılı gibi kimlik bilgileri yer alırdı. Bu bilgilerden sonra çocuğun babasının hangi tarihte ve nerede vefat ettiği, hayatta ise ne işle meşgul olduğu, validesinin hayatta olup olmadığı, ne iş yaptığı, çocuğun kimin yanında kaldığı, anne/babasından veya diğer akrabalarından maaşı, geliri, emlakı olup olmadığı, kaç kardeşi bulunduğu ve yaşları, kardeşlerin ne iş yaptıkları, çocuğun büyük baba-büyük anne amca, dayı, hala ve teyzesi olup olmadığı, yani aileye ait bilgiler tahkik edilirdi. Sonra bu bilgilerin doğruluğu polis memurunun tahkikatı ve imzasıyla ispatlanırdı. Dârüleytamlara sağlıklı çocuklar alındığından, öncelikle her çocuk sağlık kontrolünden geçirilmiş ve "kuruma kabulünde bir sakınca yoktur" raporundan sonra kabul edilmiştir.

Araştırdığımız dosyalardaki çocukların ekseriyetinin babası ya savaşta yani silah altında ya da şehitti. Bunun dışında ana-babası hayatta olan çocuklar da mağdur ve fakir olmaları halinde kuruma alınıyordu. Çocukların imparatorluk coğrafyasının farklı bölgelerinden geldiği, ancak ekseriyetle İstanbul'da yaşadıkları göze çarpmaktadır. Erkek çocuk sayısı kızlardan fazladır.

Bütün bu bilgilerden sonra dârüleytam öğrencilerinden bir kısmının hayat hikâyelerine bakmak konunun zihinlerde netleşmesini sağlayabilir. Bunun için yaşları 9-15 arasında dokuz erkek ve 2 yaşındaki bir kız çocuğunu seçtik. Çocukların farklı yaş gruplarından olmasına ve imparatorluğun farklı bölgelerinden gelmesine özen gösterildi. Arşiv dosyalarından edindiğimiz bilgiler sayesinde çocukların kısa hayat öykülerini kurguladık. Erzincanlı Hayreddin'den Almanya'ya gönderilen Yusuf'a kadar, dosyalarındaki bilgilerden seçilen on çocuğun portreleri bize ışık tutacaktır.

Babası Vefat Etmiş veya Askere Alınmış Çocuklardan Örnekler

Maarif Nezareti dârüleytam dosyalarında görüldüğü üzere çocukların kahir ekseriyetinin babası ya şehit ya da askere alınmıştı. Bu durum aşağıda kısa bilgileri yer alan çocuklardan daha net anlaşılmaktadır.

1. Babası Askere Alınan Erzincanlı Hayreddin

Abdülaziz oğlu Hayreddin aslen Erzincanlı olup 1903 Dersaadet doğumluydu. Babası kayıkçı ve fakirdi. Annesi Esmem Hanım ise iki seneden beri "esir-i firaş" yani yatalaktı. İstanbul Eyüp semtinde Bülbül Deresi Hacı Bey Mahallesi'nde yaşıyorlardı. Abdülkadir (3) ve Yusuf İzzet (4) isminde iki kardeşi vardı. Hayreddin'in babası askere alınınca Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Reislerinden Kaptan Hakkı Bey 6 Mayıs 1916 tarihinde Dârüleytam Müdüriyeti'ne bir dilekçe yazdı. Bu dilekçede: Beş evlat sahibi kayıkçı bir babanın silah altına alındığını ve çocuklarının ise zor durumda olduğunu bildirerek çocukların dârüleytama kabul edilmesi ricasında bulundu.³² Hayreddin dârüleytama alındığında 12 yaşında idi.

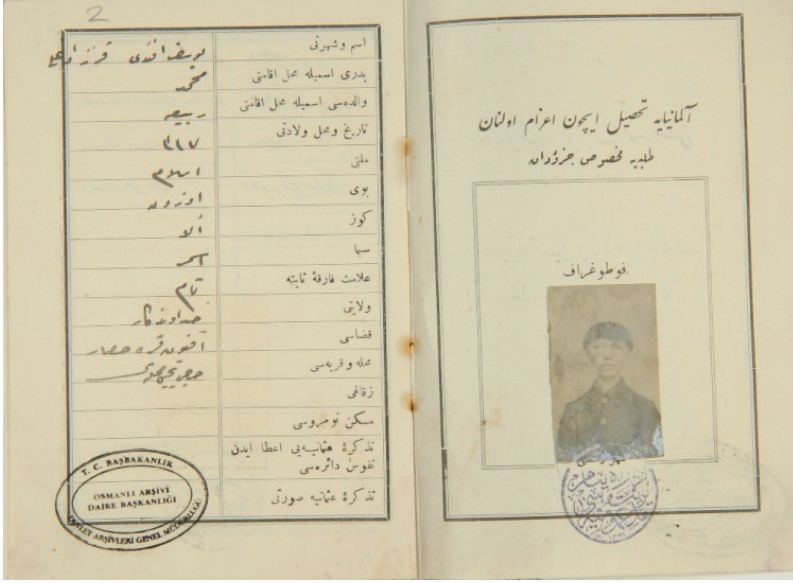
Dârüleytama alınan Hayreddin'in bir sene sonraki tahkikat varakasında ise yaşının 13 olduğu, babasının askere alındığı annesinin ise vefat ettiği belirtilmiştir. İkinci varakada kardeşleri hakkında biraz daha ayrıntılı bilgi verilmiştir. En büyük kardeşi Tahir kayıkçılık yapıyordu. Diğer kardeşleri beş yaşındaki Kadri ve dört yaşındaki Yusuf ise Eyüp Sultan'da Hüseyin Kâzım isimli bir şahsın yanındaydı. Hayreddin, Bahriye Miralaylarından Hakkı Bey hânesinde Nişantaşı Teşvikiye Caddesi, Çifte Bakkallar Bayır Sokağı 39 numaralı adreste ikamet ediyorlardı (10 Mayıs 1916). Tam tarihini tespit edemesek de dosyasından daha sonra dârüleytama kaydedildiği anlaşılmaktadır.

2. Afyonkarahisarlı Yetim Yusuf

Yusuf, 1901 yılında Afyonkarahisar'da doğdu. Esmer tenli ve ela gözlü idi. On yaşındayken, demirci olan pederi Mehmed Bey'i kaybetmişti. Küçük bir kız kardeşi olup ismi Hayriye idi. Annesi Rabia Hanım ise Afyon'da idi. Yusuf daha

32 BOA, MF. EYT, 2/84, 10 Haziran 1331/23 Haziran 1915.

sonra İstanbul'a dayısı Tüccar Hasan Efendi'nin yanına geldi. Ardından da muhtemelen dayısının tavassutuyla 15 yaşında iken Haziran/ Temmuz 1916 tarihinde Beyoğlu Dârüleytamı'na yerleştirildi. Akabinde Almanya'ya teknik eğitim almak üzere tahsile gönderilen öğrenciler arasında yer aldı.³³

Resim 1: Almanya'ya Gönderilirken Yusuf'a Verilen Cüzdan

3. Balkan Şehidinin Oğlu Sapançalı İsmail

İsmail 1319/1903-1904'de Sapanca'da doğdu. 10 yaşındayken babası Nail Bey, Balkan Harbi'nde şehit olmuştu. Annesi Emine Hanım, eşinin vefatından sonra tekrar evlenmiş oğlunu da yanına almıştı. İsmail'in büyük pederi, ardından da büyük validesi vefat etmişti. 14 yaşında bir kız kardeşi, 3 yaşında bir erkek kardeşi vardı. 9 Temmuz 1915 tarihinde dârüleytama kabul edildiğinde yaşı 12 idi. Yedikule Dârüleytamı'nın 109 numaralı öğrencisi oldu. İki yıl sonra (6 Aralık 1917) rahatsızlanmış iki ay süreyle annesinin Sapanca'daki evine istirahate gönderilmişti. Bunun için annesinden, iyileştikten sonra çocuğu kuruma teslim edeceğine dair imzalı bir taahhüdname alınmıştı.³⁴ Tekrar dârüleytama dönen İsmail'in daha sonra neler yaptığı hakkında bilgi bulunamadı.

33 BOA, MF. EYT, 2/117, 8 Haziran 1332/ 21 Haziran 1916.

34 Taahhüdname, mahalle muhtarı ve imamının Emine Hanım'ın "ashâb-ı iffet ve namustan olduğuna dair" şahadetleri ve imzaları yer almaktaydı BOA, MF. EYT, 5/40, 7 Rebiü'l-evvel 1335/1 Ocak 1917.

4. Şehit Kızı Marmaralı³⁵ Zehra

1920 yılında Marmara'da doğdu. Ziraatle uğraşan babası Ömer Ağa, Zehra doğduğu yıl Marmara'nın işgâlinde şehit olmuştu. Validesi Aydıncıklı Zeliha Hanım ise Muhacirin Müdüriyeti'nden aldığı yardımlarla hayatını sürdürüyordu. Küçük Zehra'nın babasından kalan Aydıncık'ta bir miktar arazisinden başka bir geliri yoktu. Süheyla (17), Zekiye Aişe (13) ve Mustafa Nuri (7) isimlerinde üç kardeşten oluşan bir ailenin ferdiydi. İki yaşındayken 1922 yılında maddî zorluklardan ötürü dârüleytama verildi. Kuruma kaydolduğunda iki yaşında idi.³⁶ Dârüleytamdan sonraki hayatına ilişkin herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Yukarıda isimleri ve kısa bilgileri yer alan çocukların daha sonraki hayatlarına ilişkin bilgi bulmak mümkün olmadı. Sadece Afyonkarahisarlı Yetim Yusuf'un dârüleytamdan Almanya'ya gönderildiğini onun dışındaki üç çocuğun ise daha sonra nasıl bir hayat sürdükleri, nerede eğitim aldıkları ve ne yaptıkları hakkında bilgi edinmek mümkün olmadı. Belki bu çalışmadan sonra yapılacak yeni çalışmalar dârüleytam çocuklarının kurum dışındaki hayatları hakkında da iz sürecek ip uçlarını yakalarlar.

Hem Öksüz Hem Yetim Çocuklardan Örnekler

Daha önce bu metinde zikredildiği üzere dârüleytamlara prensip olarak babası vefat etmiş veya silah altında bulunan çocuklar kabul ediliyordu. Buna mukabil dönemin savaş, göç ve sağlık şartlarından ötürü pek çok çocuğun hem annesi hem babası hayatta değildi. Zira ortalama ömür çok kısaydı.³⁷ Hal böyle olunca pek çok çocuk ya babasız ya da annesizdi.

1. Erzurumlu Fuad

1317/1902 Erzurum doğumlu Fuad, sekiz yaşındayken babası Abdurrahman Bey'i kaybetmişti. Babası dükkân sahibi bir esnaftı. Annesi ise bebekken vefat etmişti (1318/1903). Hem annesiz hem babasız kaldığı için bir süre Van'da amcası Asâkir-i Şâhâne Yüzbaşısı Tahsin Efendi'nin yanında kalmış, daha sonra amcasının Yemen'e-muhtemelen I. Dünya Savaşı'nda- gönderilmesiyle İstanbul'a gelmişti. Üç sene müddetle Dayızadesi Makriköy (Bakırköy) Ziraat Bankası Memuru Salih Efendi'nin Kartaltepe'deki evinde ikamet etti. Bu süre zarfında Makriköyü'nde bir müddet ibtidâî mektebine devam etti. Akabinde bez fabrikasında çalışmaya başladı. Daha sonra ise yukarıda ismi zikredilen dayızadesinin yol gös-

35 Burada kastedilen Marmara Adası olmalıdır. Bkz. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 114.

36 BOA, MF. EYT, 20/26, 26 Zilhicce 1340/17 Ağustos 1922.

37 İmparatorluğun son on yılında Anadolu'daki Müslümanların ortalama ömrü 27-32 yıldır. Beş yaşına kadar hayatta kalmış ve beş yaş ve üstü nüfus arasında ise ortalama ömür 49 yıldır. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim yayınları, İstanbul 2008, s. 173.

termesiyle 14 yaşında iken dârüleytama kayıt oldu. Kardeşi veya başka akrabası tespit edilemedi. Dayısının oğlu Salih Efendi'den başka hâmisî ve herhangi bir geliri-mülkü de bulunmuyordu.³⁸

2. Bigalı Abdülfettah

1901 yılında Kala-i Sultaniye'ye (Çanakkale) bağlı Biga kasabasının Hacı Sadi Mahallesi'nde doğdu. Babası dava vekili Abdülkadir Efendi idi. Ebeveyninin vefatıyla bir süre büyük dedesinin yanına sığınmış ancak onun da vefatıyla kimsesiz kalmıştı. 24 Şubat 1916 tarihinde Biga kaymakamı, kadısı, müftüsü ve kasabanın diğer ileri gelenleri çocuğun dârüleytama kabulü için Dârüleytam Müdüriyeti'ne yazı yazmışlardı. Bu şekilde nispeten geç bir yaşta-15 yaşında-iken dârüleytama kabul edilerek Yedikule Sanayi şubesine kaydolmuştu. Daha sonra tespit edemediğimiz bir sebepten ötürü İzmit-Ermişe şubesine nakledilmişti. Çocuğun ikinci tahkikat varakası dört sene sonrasına ait olup 10 Ağustos 1919 tarihlidir. Bu varakada tahsil durumu daha ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır. Burada altıncı sınıfa kadar tahsil gördüğü, biraz hususî tahsilinin de olduğu ifade edilmiştir.³⁹

3. Bursalı Zekeriya

1904 Bursa doğumluuydu. Pederî rençber İshak Ağa, Balkan Savaşları'nda şehit olmuştu. Annesi Hatice Hanım ise Zekeriya 8 yaşındayken vefat etmişti (1912). Çocuğa bir süre ihtiyar büyük annesi sahip çıkmıştı. Lakin o da çok yoksul olduğundan çocuğa bakması zordu. Aralık 1915 tarihinde, Bursa'da aynı mahallede oturan Mızıka Kol Ağalığından emekli bir şahsın ilmühaberîyle yani kefilliğiyle durumu dârüleytama bildirildi. Dârüleytam Müdüriyeti tarafından yapılan tahkikat sonucu mağduriyeti gözetilerek 16 Ağustos 1915'de, 11 yaşındayken dârüleytama kabul edildi.⁴⁰ Ancak belgelerden hangi dârüleytama alındığını tespit etmek mümkün olmadı.

4. Balkanlar'dan Bir Yetim: Tikveşli Hakkı

1902 yılında Tikveş'te⁴¹ doğdu. Pederî çiftçiydi. Balkan Savaşları'nda kaybolmuş ve kendisinden herhangi bir haber alınamamıştı. Keza validesi de aynı durumdaydı. Hiçbir yerden geliri yoktu. Esasen emlak ve arazileri Tikveş'te olmakla birlikte dönem şartları ve yaşı nedeniyle tasarruf imkânı bulamamıştı. İki ablası evliydi. İstanbul'daki eniştesi Hafız Haşim Efendi'nin yanına sığınmıştı. Eniştesi Hafız Haşim Efendi'nin yardımıyla 25 Temmuz 1915'te dârüleytama kaydoldu.⁴² Bu sırada 13 yaşında idi.

38 BOA, MF. EYT, 2/28, 27 Kanun-ı evvel 1331/ 9 Ocak 1916.

39 BOA, MF. EYT, 13/169, 13 Zilkade 1337/ 10 Ağustos 1919.

40 BOA, MF. EYT, 5/12, 20 Safer 1334/ 28 Aralık 1915.

41 Günümüzde Makedonya sınırlarında kalan yer.

42 BOA, MF. EYT, 2/38, 12 Temmuz 1331/25 Temmuz 1915.

Dârüleytamdan İhraç veya Ayrılmalar

Dârüleytama kabul edilen çocuklar bazen gerekli şartları (kimsesizlik, yetimlik, fakirlik gibi) taşımadıkları gerekçesiyle kurumdan ihraç edilebilir veya kendi istekleriyle ayrılabilirdi. Kastamonu Taşköprülü İbrahim bu duruma iyi bir örnektir. İbrahim'in hayat öyküsüne bakıldığında 1911 senesinde Kastamonu'da dünyaya geldiği babasının Abdullah Ağa annesinin Hatice Hanım olduğu görülmektedir. Babası kundurucuydu. Nasıl kabul edildiğini tespit edemesek de Kastamonu Dârüleytamı'nda öğrenci olduğu akabinde de Kâğıthane Dârüleytamı'na 18 Nisan 1335/18 Nisan 1919 tarihinde nakledildiği dosyasından anlaşılmaktadır. 8 yaşındaki İbrahim Kâğıthane'ye Kastamonu dârüleytamı ana sınıfından gelmişti. 12 yaşındaki erkek kardeşi de dârüleytam mensubuydu. Anne ve babası sağ olduğu halde dârüleytama kabul edilmesi nadir görülen bir durumdu. Bu çocuğun kuruma tam olarak ne şekilde kabul edildiğini bilenemese de ihraç sebebi dosyasında kayıtlıdır. 1 Ağustos 1919 tarihinde Kâğıthane Erkek Dârüleytamı Müdüriyeti'ne yazılan bir yazıda; ailesinin çocuğun masraflarını karşılamaya muktedir bulunduğu cihetle İbrahim'in mektepten ihracı talep edilmişti. Mahalle ihtiyar heyetinin de bu bilgiyi teyit eden yazısı üzerine İbrahim'in dârüleytamla ilişkisi kesilmiştir.⁴³ Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşlardan yorgun düştüğü yıllarda bile bürokrasinin net olarak çalıştığı ve dârüleytam çocuklarının durumlarının kontrol edildiği anlaşılmaktadır.

Bazen de çocuğun ailesi veya yakınları dârüleytama başvurarak çocuğu kurumdan alabiliyordu. Mesela Uşaklı Asım isimli çocuğun durumu bu duruma örnektir. Üç yaşındayken Uşaklı Asım'ın annesi vefat etmişti. Amelelik yapan babası ise silah altına alınmıştı. Sahipsiz kalan Asım, Uşak Mebusu Sadık Bey tarafından 9 yaşında iken dârüleytama gönderilmişti. Dârüleytamlara sağlıklı çocuklar alındığından, öncelikle her çocuk gibi tıbbî kontrolden geçirilmiş ve "kuruma kabulünde bir sakınca yoktur" raporundan sonra, Kadıköy erkek şubesine kaydedilmiştir (2 Kasım 1915). Daha sonra ise Balmumcu şubesine nakledilmişti. Yaklaşık dört yıl sonra ailenin maddî sıkıntılarının sona ermesiyle ailesine kavuşmuştu. Kardeşi Kadri, Asım'ı şu gerekçelerle dârüleytamdan almıştır:

"Balmumcu Dârüleytamı beşinci sınıf talebesinden 145 numaralı Asım Efendi'ye nezdimizde ibâte ve iâşeye ve tahsîl ettirmeğe muktedir bulunduğumuz cihetle mekteb-i mezkûrdan kaydını terkîn ettirerek pederimizin yanına götürmek üzere tesellüm eyledim.

15 Teşrin-i evvel 1335/15 Ekim 1919

Uşak'da Sabah Mahallesi'nde Akarcalızade Tevfik Efendi'nin
mahdûmu ve mûmâ ileyhın biraderi
Kadri bin Tevfik"

43 BOA, MF. EYT, 13/138, 4 Zilkade 1337/1 Ağustos 1919.

Bu dilekçe üzerine Asım, 15 Ekim 1919 tarihli ve 2654 numaralı tezkire ile kardeşine teslim edilmiştir.⁴⁴ Fuad, dârüleytam eğitiminden sonra akıbetini tespit edebildiğimiz çocuklardan olup Almanya'ya tahsile gönderilen Yusuf'tan sonra ikinci örnektir.

Dârüleytamda vefat eden çocuklar da olmuştur. Mesela Adanalı Cemil'in (d. 1324/1908-1909 Adana) bakkal olan babası Vehbi Bey, vefat etmişti. Annesi de vefat edince bir süre komşusunun yanında kaldı. 31 Temmuz 1335/31 Temmuz 1919 tarihli tahkikat varakasından anlaşıldığı üzere 11 yaşında dârüleytama dahil oldu. Kâğıthane Erkek Dârüleytam'ı öğrencisiyken hastalanmış verilen tedaviye cevap veremediği için vefat etmişti.⁴⁵

Çocukların ortak özellikleri

Yukarıdaki on çocuk portresi nasıl değerlendirilmeli sorusuna odaklanmak gerekirse özlük dosyalarına bakıldığında çocukların babaları ya şehit ya da silah altındaydı. Bazılarının anneleri hayatta bazılarının ise vefat etmişti. Fakirlik en temel ortak paydaydı. Çocuklara bakacak kimsenin olmaması veya maddi imkânların yetersizliği bir şekilde çocukların dârüleytamlara havalesine neden oluyordu. Çocukların yaşlarının küçük olması nedeniyle bu kurumlara genellikle akraba veya bir mahalle büyüğü tarafından gönderildiği özlük dosyalarından görülmektedir. Eğer akraba veya tanıdık referansı/yönlendirilmesi olsa bile bu durumun kurum tarafından tahkik edilerek teyidi yoluna gidilir ve ancak bu şekilde kuruma alınırdı. Maddi imkânsızlığın mahalle ihtiyar heyeti veya imam gibi ileri gelen kişiler tarafından bir şekilde teyit edilmesi gerekiyordu. Bu kefalet sayesinde ancak kuruma alınıyorlardı.⁴⁶ İmparatorluk coğrafyasının farklı şehirlerinden bu kurumlara gelmişlerdi. İstanbul asıllı olanlar taşraya göre daha azdı. Edirne, Kala-i Sultaniye (Çanakkale) gibi batı illerinden olduğu gibi Erzurum, Van gibi doğu vilayetlerinden de kuruma kabul edilmişlerdi. Çocukların öncelikle bu şehirlerden bir şekilde İstanbul'a akraba yanına geldikleri dikkat çekmektedir. Dolayısıyla dârüleytama kabullerinde genellikle akraba yardımı ve tavassutu söz konusuydu. Baktığımız dosyalardaki dârüleytam çocuklarının kahir ekseriyeti okul çağındaydı. Çocukların ortalama yaşı için yedi yaş ve üstü gibi bir genelleme yapılabilir. Erkek çocuk sayısı kız çocuk sayısından hayli fazlaydı.

Balkan Savaşları ve akabinde patlak veren I. Dünya Savaşı şehit sayısını artırınca yetim çocuk sayısı da artmıştı. Nitekim dârüleytamlara başvuru da olağa-

44 BOA, MF. EYT, 15/7, 15 Teşrin-i evvel 1335/15 Ekim 1919.

45 BOA, MF. EYT, 13/182, 17 Zilkade 1337/ 14 Ağustos 1919.

46 Madde 12: Dârüleytama kaydedilecek olan etfâlin şerâiti kabulü hâiz olduklarını havi muteberândan lâ-ekal üç zatın tasdikini muhtevi olarak buldukları mahalle eimme ve muhtarânından alınması lâzım gelen ilmühâberler ile beraber tezkere-i Osmaniyeleri bâ-istidaname velileri tarafından nezâret-i müşârun-ileyhâya ita edilecektir. *Dârüleytam Nizamnamesi*, s. 264.

nüstü çoğalmıştı. Arşiv belgeleri bunu doğrular niteliktedir. Çocukların ekseriyeti bu duruma örnektir. Bunun yanı sıra fakirlik ve kimsesizlik de çocukları dârüleytama mecbur kılmıştır. Yaptığımız araştırmalar sonucunda dârüleytamların literatürde iddia edilen aksine, dönem şartlarında gayet başarılı ve fonksiyonel bir kurum olduğu öne sürülebilir. Başarılıydı çünkü Enver Ziya gibi bir yetim çocuk, kurum sayesinde yitip gitmekten kurtulmuş ve eğitim alarak Türk tarihçiliğine hizmet etmiştir. Akıbetleri tespit edilemeyen çocuklara gelince muhtemelen onlar da dârüleytamlardan sanayi mekteplerine devam etmişlerdir. Zira dârüleytamlar sanayi mekteplerine öğrenci hazırlamak göreviyle yükümlüydü. Bu kurumlar sayesinde dârüleytamlı çocuklar sanayi mektepleri, sultani mekteplere, askeri okullara ve diğer liselere kabul edilebilmiştir. Bu yönüyle dârüleytamlar hem eğitimin bir parçası hem de meslek kazandırma hüviyeti arz etmiştir. Bu kurumlardan çıkan çocukların bir kısmının çeşitli sebeplerle sanayi mekteplerine devam edemediği varsayılsa bile öğrendikleri tornacılık, matbaacılık gibi sanatlar sayesinde hayatlarını idame ettirmeyi başarmış olmalıdır.

III. Dârüleytamlardan Bir Portre: Tarihçi Enver Ziya Karal (1906-1982)

Dârüleytam çocuklarının bu kurumlardan çıktıktan sonraki hayatlarına ilişkin çok az bilgiye sahibiz. Ancak bunlardan biri ünlü bir tarih profesörü olarak ilim aleminde tanınmıştır. Bu kişi, meşhur tarihçi Enver Ziya Karal'dır. Burada Enver Ziya'nın tarihçiliğinden ziyade dârüleytamlarla tanışması hikâye edilecektir.

Enver Ziya, 1906 yılında Kosova'nın Osmaniye kasabasında doğdu. Annesinin ismi Zeynep, babasının ismi Ağalı Mehmed idi. Balkan Savaşı'nda babası, amcası Hüseyin ve dayısı Hüseyin şehit edilmişti. Annesi ise koleradan ölmüştü. Savaştan önce Anadolu'ya göçmüş olan ikinci amcası Hoca İbrahim Efendi Birinci Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katılmış, O da Çanakkale'de şehit düşmüştü.

Balkan Savaşları'ndan sonra, Enver Ziya ağabeyleri Kâzım ve Mustafa ile İzmir'e göç etti. Ancak yolda Kâzım'ın kaybolması talihsizliğini yaşadılar. Üç kardeş ancak on sekiz yıl sonra tekrar buluşabildiler. Enver Ziya, büyük ağabeyi Mustafa ile bir süre İzmir'de yaşamış, ağabeyi tarafından 1916 yılı başlarında İzmir'in Alaçatı kasabasındaki dârüleytama kaydettirilmiştir. Mütarekenin imzalanması üzerine Alaçatı'daki dârüleytam kapatılmış olduğundan, buradaki öğrenciler Bursa'da aynı adı taşıyan okula nakledilmişti. Yunan ordularının İzmir'den sonra Bursa'ya doğru ilerlemeleri üzerine dârüleytam öğrencileri bu sefer İstanbul'daki dârüleytamlara yerleştirildi. Enver Ziya da Ortaköy Dârüleytamı'na verilmiş ve bu okulu 1922 yılında bitirmiştir.

Dârüleytamdan mezun olan Enver Ziya, 1923 yılında Edirne Sultanisi'ne leylî meccanî (yatılı parasız) öğrenci olarak kabul edildi ve 1928 yılında mezun oldu. Aynı yıl devlet tarafından yurtdışına öğrenci gönderilmek üzere açılan imti-

hanlara girdi. Bu imtihanı kazanarak Ekim 1928’de Fransa’ya gönderildi. Yüksek öğrenimini ve doktora çalışmasını Fransa’da (Lyon Üniversitesi’nde) bu şekilde tamamladıktan sonra 1933 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde doçent olarak göreve başladı. 1942 yılında profesör olarak geldiği Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi’nde Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nü kurdu. 1982 yılında ise vefat etti.⁴⁷

Sonuç

Dârüleytamlar, ıslahhane ve Dârülhayr-ı âli gibi yetim çocuklar için açılan benzeri kurumların devamı niteliğinde olup sanayi mekteplerine hazırlık okulu mahiyetindeydi. Dârüleytamlar, Balkan Savaşları ve akabinde patlak veren I. Dünya Savaşı şartlarında ortaya çıkan şehit ve diğer yetim çocukları koruma amacıyla açılmışlardı. İhtiyaca binaen açılan ve yetim çocukların hem barınmasını hem de temel eğitim görmesini sağlayan bu kurumlar, dönemin maddî sıkıntıları karşısında zoru başarıma çabasındaydılar. Bu kurumların devletin himaye ve koruma politikasının bir ürünü olduğu söylenebilir. İyi bir şekilde organize edildiği, çocukların sağlık muayenesi de dâhil olmak üzere kontrolden geçirilerek sistemli bir şekilde kuruma alındığı, yani kurumun uygulamalarıyla ilgili her şeyin planlı programlı yapıldığı Maarif Nezareti Dârüleytam dosyalarından anlaşılmaktadır.

Ne var ki, savaş şartları ve maddî imkânsızlık bu kurumun işlerini güçleştirmişti. Mevcut yetim ve kimsesiz çocuk sayısı ile kurumun kapasitelerinin doğru orantılı olmaması bir diğer önemli engeldir. Maarif Nezareti bünyesinde eğitim ve himaye amacı taşıyan dârüleytamların, dönemin şartları düşünüldüğünde, amaca hizmet ettiği söylenebilir. Dârüleytamların bir kurum olarak işlevi ve yetim çocukların hangi koşullarda hayata hazırlandığı, buralarda yetişen öğrencilerin hatıralarının ortaya çıkmasıyla daha da vuzuha kavuşabilir.

Dârüleytam devletin modernleşme ve okullaşma yani kurumsallaşma tecrübesinin bir uzantısı olduğu için gayet planlı ve programlı ilerlemiştir. Dolayısıyla bu kurum bir sosyal proje olarak görülebilir. Bu kurumlar devletin sosyal

47 Enver Ziya Karal, 1960 yılında ordinaryüs profesör oldu. İstanbul Harp Akademisi, Ankara Harp Akademisi, Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi’nde Türk İnkılap Tarihi; Amerika Birleşik Devletleri’nin çeşitli üniversitelerinde ve Manchester Üniversitesi’nde konuk profesör olarak yakınçağ Osmanlı tarihi dersleri verdi. Çeşitli devlet görevleri ile yurtiçi ve yurtdışı devlet temsilciliklerinin yanı sıra 1960-1961 yıllarında kurucu meclis üyeliği, 1961 Anayasası’nı hazırlayan komisyonun başkanlığı ve Türk Eğitim Derneği Başkanlığı yaptı. UNESCO Milli Komisyonu, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu üyeliklerinde bulunan Karal, vefatına kadar on yıl (1972-1982) Türk Tarih Kurumu Başkanlığı’nı yürüttü. Karal’ın beş ciltlik *Osmanlı Tarihi* başta olmak üzere Atatürk, Türk devrim tarihi ve Osmanlı tarihi üzerine pek çok sayıda eseri vardır. Bkz. Seçil Karal Akgün, “Ord. Prof. Enver Ziya Karal’ın Yapıtları ve Yaşam Öyküsü”, <http://www.ttk.org.tr>.

politikaları çerçevesinde hayat bulmuş toplumca benimsenmiş toplum dokusuna son derece uygun kurumlar olmuştur. İstanbul'dan Şam'a kadar farklı şehirlerde neşvü nema bulun kurumlar çocukların akrabaları veya bölgenin ileri gelenleri sayesinde kimsesiz çocukların barınma ve eğitim almalarına imkân vermiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı çocuk tarihinin bir parçası olan dârüleytam çocukları incelendi. Osmanlı çocuklarının sadece şehzade ve paşazâdelerden oluşmadığı, gerekli araştırmalar yapıldığında bir kayıkçının oğlu olan Erzincanlı Hayreddin'in hayatına ilişkin kayıtların da bulunabileceği görüldü. Osmanlı Arşiv Belgeleri resmi belgelerden oluşan soğuk yüzünün yanı sıra çocuklara, gariplere, yani sıradan insanlara dâir yığınlarca belgeyi içinde barındırmakta ve sosyal tarihin farklı konularına ilgi duyan araştırmacıları beklemektedir. Şüphesiz, Osmanlı çocuk ve eğitim tarihi çalışmaları farklı kesimlere ait çocukların hayatlarının ortaya konulmasıyla daha net bir resme kavuşacaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

BOA, Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye Vilâyât Müdiriyeti (DH. UMVM), 119/13, 22 Cemaziye'l-evvel 1337/ 25 Mart 1919.

BOA, İrade Meclis-i Mahsûs (İ. MMS), 10/1333 Ramazan 6/ 18 Temmuz 1915.

BOA, Maarif Nezareti Dârüleytam Dosyaları (MF. EYT) 2/84, 23 Nisan 1332/ 6 Mayıs 1916.

BOA, Maarif Nezareti Mektubî (MF. MKT), 1203/30, 14 Muharrem 1333/2 Aralık 1914.

BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 199/101, 29 Zilhicce 1333/ 7 Kasım 1915.

BOA, MF. EYT, 12/109, 9 Ramazan 1337/8 Haziran 1919.

BOA, MF. EYT, 13/138, 4 Zilkade 1337/1 Ağustos 1919.

BOA, MF. EYT, 13/169, 13 Zilkade 1337/ 10 Ağustos 1919.

BOA, MF. EYT, 13/182, 17 Zilkade 1337/ 14 Ağustos 1919.

BOA, MF. EYT, 15/7, 15 Teşrin-i evvel 1335/15 Ekim 1919.

BOA, MF. EYT, 2/117, 8 Haziran 1332/ 21 Haziran 1916.

BOA, MF. EYT, 2/28, 27 Kanun-ı evvel 1331/ 9 Ocak 1916.

BOA, MF. EYT, 2/38, 12 Temmuz 1331/25 Temmuz 1915.

BOA, MF. EYT, 2/84, 10 Haziran 1331/23 Haziran 1915.

BOA, MF. EYT, 20/26, 26 Zilhicce 1340/17 Ağustos 1922.

BOA, MF. EYT, 4/10, 5 Teşrin-i evvel 1332/18 Ekim 1916.

BOA, MF. EYT, 5/12, 20 Safer 1334/ 28 Aralık 1915.

BOA, MF. EYT, 5/40, 7 Rebiü'l-evvel 1335/1 Ocak 1917.

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), 193/44, 7 Rebiü'l-ahir 1317/15 Ağustos 1899.

Araştırmalar

Akgün, Seçil Karal, “Ord. Prof. Enver Ziya Karal’ın Yapıtları ve Yaşam Öyküsü”, <http://www.ttk.org.tr>.

Aytekin, Hakan, *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

Duby, Georges -Michelle Perrot (ed.), *Kadınların Tarihi: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru*, çev. Ahmet Fethi, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.

Düstur, I. Tertib, 7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1941.

İslamoğlu, İnan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Nuhoğlu, Hidayet Y., “Dârüleytam”, *DİA*, 8, İstanbul 1993.

Okur, Yasemin, *Dârüleytamlar*, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996.

Özbek, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet (1876-1914)*, İstanbul 2002.

Özkan, Salih, “Türkiye’de Dârüleytâmların Gelişimi ve Niğde Dârüleytamı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Selçuk Üniversitesi), 19, Bahar 2006, s. 211-229.

Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

_____, -Eric Jan Zürcher, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

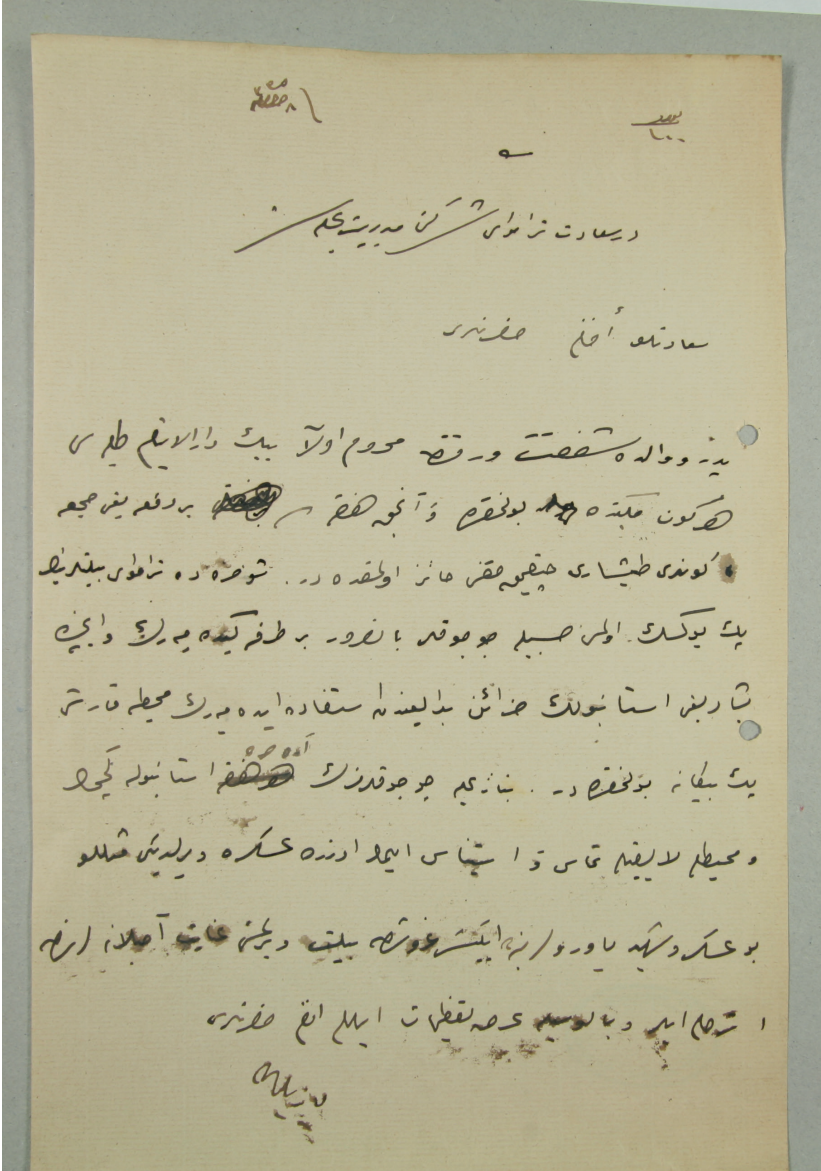
Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1319, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1319.

Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kırmızı-Beyaz Yayınları, İstanbul 2003.

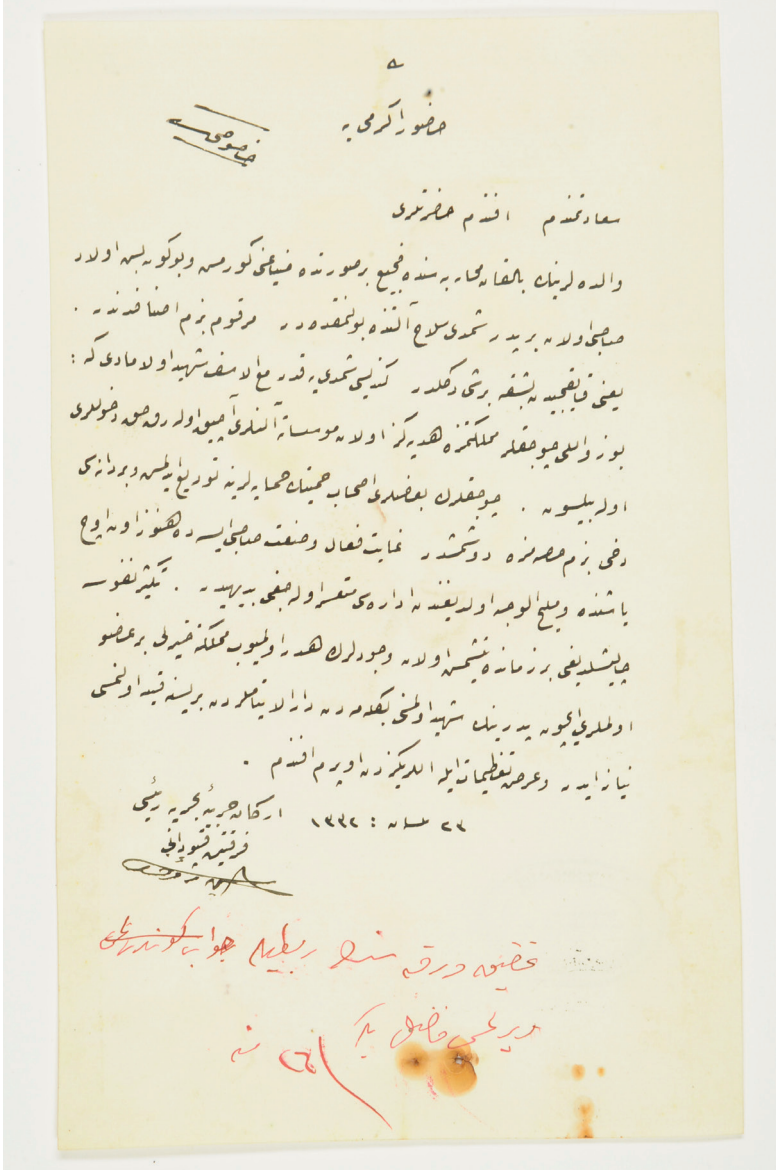
Singer, Amy, *Kadılar; Kullar; Kudüslü Köylüler*, yay. haz. Ayşen Anadol, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Şafak, Nurdan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve İslahhaneler (1863-1903)”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, ed. Haşim Şahin-Nurdan Şafak, Dem Yayınları, İstanbul 2012, s. 131-163.

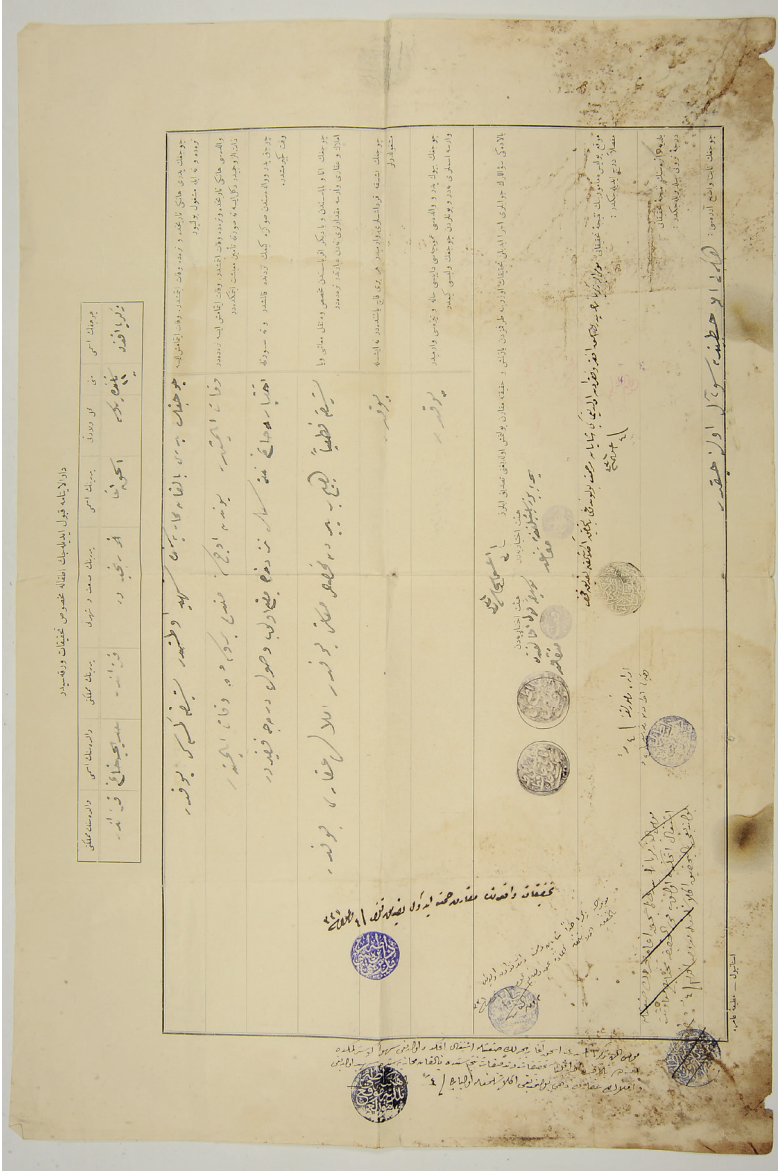
Görseller

Görsel 1: Dersaadet Tramvay Şirketi'ne Dârüleytam Bebek Şubesi'nden Gönderilen Yazı (BOA, MF. EYT, 12/109, 9 Ramazan 1337/8 Haziran 1919).

Görsel 2: Kayıkçının Oğlu Erzincanlı Hayreddin'in Dârüleytama Kabul Edilmesi Hakkında (BOA, MF. EYT, 2/84, Haziran 1331/Haziran 1915)

Görsel 3: Dârüleytam Tahkikat Varakası (BOA, MF. EYT, 5/12)

